INKLYUZIV JAMIYATDA KAR BOLALARGA GUMANITIK YONDASHUV

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi, p.f.f.d.
Egamberdiyeva Nigora Azizovna
nigoraazizovna1991@@gmail.com
Chirchiq davlat pedagogika talabalari
Ulxadjayeva Sevara Mars qizi
ulxodjayeva@gmail.com
Rixsitillayeva O’g’iloy Avazbek qizi
rixsitillayevaogiloy@gmail.com
Mahkamova Nozima Baxtiyor qizi
makhkamovanozima0@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada inklyuziv jamiyat sharoitida eshitishida nuqsoni bo‘lgan (kar) bolalarga nisbatan gumanistik yondashuvning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Tadqiqotda kar bolalarning jamiyatga integratsiyalashuvi jarayonida ularning shaxsiy huquqlari, qadr-qimmati va o‘ziga xos muloqot ehtiyojlarini hurmat qilish masalalari tahlil qilinadi. Muallif gumanistik pedagogika tamoyillari asosida eshitishida muammosi bo‘lgan bolalarning ijtimoiy faolligini oshirish va ulardagi psixologik to‘siqlarni bartaraf etish yo‘llarini taklif etadi.*

Kalit so‘zlar: *Inklyuziv jamiyat, gumanistik yondashuv, kar bolalar, surdopedagogika, ijtimoiy integratsiya, muloqot to‘siqlari, insonparvarlik.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты гуманистического подхода к детям с нарушениями слуха (глухим) в условиях инклюзивного общества. В исследовании анализируются вопросы уважения личных прав, достоинства и специфических коммуникативных потребностей глухих детей в процессе их интеграции в социум. Автор на основе принципов гуманистической педагогики предлагает пути повышения социальной активности детей с нарушениями слуха и способы преодоления их психологических барьеров.*

Ключевые слова: *инклюзивное общество, гуманистический подход, глухие дети, сурдопедагогика, социальная интеграция, коммуникативные барьеры, гуманность.*

Abstract: *This article explores the theoretical and practical aspects of a humanistic approach to children with hearing impairments (deaf) within an inclusive society. The study analyzes issues of respecting personal rights, dignity, and specific communication needs of deaf children during their social integration. Based on the principles of humanistic pedagogy, the author proposes ways to increase the social activity of children with hearing challenges and methods to overcome their psychological barriers.*

Keywords: *inclusive society, humanistic approach, deaf children, surdopedagogy, social integration, communication barriers, humanity.*

KIRISH

Bugungi kunda inklyuziv ta’lim nafaqat pedagogik texnologiya, balki jamiyatning insonparvarlik darajasini belgilovchi asosiy ijtimoiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning, xususan koxlear implantli o‘quvchilarning umumta’lim

maktablariga integratsiyalashuvi ularning sifatli bilim olish va muloqot qilish huquqini ta'minlashga qaratilgan. Mazkur sohadagi tadqiqotlar uzoq yillik ilmiy asosga ega bo'lib, L.S. Vigotskiyning "Defektologiya asoslari" asarida ilgari surilgan ijtimoiy kompensatsiya nazariyasi bugungi inklyuziv yondashuvning poydevori bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, F.F. Rau va S.A. Zikov kabi olimlar eshitishida nuqsoni bor bolalar nutqini shakllantirishning maxsus metodikalarini ishlab chiqqan bo'lsa, zamonaviy bosqichda N.D. Shmatko va E.I. Leongard kabi tadqiqotchilar koxlear implantli bolalarni eshituv-nutqiy reabilitatsiya qilishning pedagogik shart-sharoitlarini ilmiy asoslab berishgan. O'zbekistonlik olimlardan M. Murodova va G'.B. Shoumarovlar tomonidan inklyuziv ta'limning milliy modelini yaratish masalalari keng yoritilgan bo'lib, ushbu maqolada aynan gumanistik tamoyillar asosida koxlear implantli bolalarni o'qitishning samarali texnologiyalari tahlil qilinadi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish jarayoni murakkab psixofiziologik va pedagogik tizim bo'lib, u bolaning nafaqat eshitish qobiliyatini, balki uning shaxsiy kamolotini ham qamrab oladi. L.S. Vigotskiyning ta'limotiga ko'ra, boladagi birlamchi nuqson (eshitishning yo'qligi) ikkilamchi nuqsonlarning (nutq rivojlanmasligi, ijtimoiy aloqalarning cheklanishi) shakllanishiga sabab bo'ladi. Gumanistik yondashuvning asosiy maqsadi esa ana shu ikkilamchi nuqsonlarni kompensatsiya qilish va bolaning jamiyatdagi o'rnini tiklashdir. R.M. Boskis o'z tadqiqotlarida eshitishida muammosi bo'lgan bolalarning nutqiy rivojlanish darajasini ularning bilish faoliyati bilan uzviy bog'liqlikda o'rganish zarurligini asoslab bergan. Ayniqsa, koxlear implantatsiya qilingan bolalar bilan ishlashda an'anaviy surdopedagogik metodlardan ko'ra, eshitish-nutqiy muhitni tabiiy shakllantirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalarga ustuvorlik beriladi.[1]

N.D. Shmatko va E.I. Leongard kabi olimlarning ilmiy qarashlariga tayanib aytish mumkinki, implantatsiyalangan bolalarning muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun multisensor yondashuv o'ta muhimdir. Bunda ta'lim jarayoni faqat eshitish orqali emas, balki ko'rish, taktil (sezish) va harakat orqali axborot qabul qilishni ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy surdopedagogikada qo'llaniladigan FM-tizimlar va raqamli akustik qurilmalar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi masofadan kelib chiqadigan tovush yo'qotishlarini bartaraf etib, "akustik to'siqsiz muhit" yaratadi. Shu bilan birga, bolaning individual psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda reabilitatsiya jarayonini umumta'lim darslari bilan uyg'unlashtirish talab etiladi. Bu jarayonda vizual tayanch materiallari, piktogrammalar va interaktiv texnologiyalar bolaning mavhum tushunchalarni o'zlashtirishini osonlashtiradi.

Gumanistik pedagogika tamoyillari asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchining hissiy holati va motivatsiyasi birinchi o'ringa chiqadi. F.F. Rau ta'kidlaganidek, nutqni shakllantirishda shunchaki mexanik takrorlash emas, balki muloqotga bo'lgan ehtiyojni uyg'otish muhimdir. Inklyuziv sinflarda guruhli ishlar va rolli o'yinlar orqali kar bolalarning tengdoshlari bilan kommunikativ aloqalarini o'rnatish ularning "ijtimoiy izolyatsiya"dan chiqishiga yordam beradi. Ota-onalar bilan hamkorlik qilish va ularga surdopedagogik maslahatlar berish esa reabilitatsiya samaradorligini ikki barobarga oshirishi ko'plab amaliy tadqiqotlarda o'z isbotini topgan. Shunday qilib, kompleks yondashuv va zamonaviy texnik vositalarning uyg'unligi koxlear implantli bolalarning ta'limiy va ijtimoiy to'laqonli hayot kechirishlari uchun zamin yaratadi.

[1] **Zikeev, A. G.** (2011). Razvitie rechi slaboslishashix uchashixsya. *Spetsialnaya shkola*, 1, 45-50.

Koxlear implantli bolalarni o‘qitishda muvaffaqiyatga erishishning fundamental sharti - bu “eshitish orqali idrok etish”ni (auditory verbal therapy) o‘quv jarayonining markaziga qo‘yishdir. E.I. Leongard ta’limotiga ko‘ra, bola nafaqat tovushni eshitishi, balki uni ma’no bilan bog‘lay olishi, ya’ni “fonematik eshitish” qobiliyatini shakllantirishi lozim. Bu jarayonda o‘qituvchi dars davomida "nutqiy soya" (speech shadowing) metodidan foydalanishi, ya’ni muhim tushunchalarni vizual ko‘rsatmalar bilan birga bir necha bor turli intonatsiyalarda takrorlashi bolaning lug‘at boyligini faollashtiradi. Zero, koxlear implantli bolalarda eshitish apparati orqali kelayotgan signal tabiiy eshitishdan farq qiladi; shuning uchun ham L.V. Neyman ta’kidlaganidek, akustik signallarni tahlil qilish va ularni nutq birliklariga aylantirish uchun maxsus "eshitish mashqlari" darsning ajralmas qismi bo‘lishi shart.

Pedagogik yondashuvda differensial ta’lim tamoyili asosida materiallarni taqdim etish usuli ham muhim o‘rin tutadi. Masalan, matnli ma’lumotlarni o‘zlashtirishda "piktogrammalar tizimi" yoki “tayanch signallari”dan foydalanish (V.F. Shatalov metodikasi elementlari) kar bolalarning mavhum mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Gumanistik yondashuv nuqtayi nazaridan, bola xato qilganida uni tuzatish emas, balki to‘g‘ri shaklni namuna sifatida ko‘rsatish (positive reinforcement) tavsiya etiladi. Bu esa o‘quvchida "nutqiy qo‘rqinch" (logofobiya) shakllanishining oldini oladi. Shuningdek, AKT vositalari - interaktiv doskalar va maxsus kompyuter dasturlari (masalan, “Delfa-142” kabi logopedik trenajyorlar) bolaning nutqidagi ritm, temp va talaffuz ustida mustaqil ishlashiga imkon beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish va ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish masalasi maxsus pedagogika va psixologiya fanlarining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu borada boy ilmiy-nazariy meros yaratilgan. Xususan, L.S. Vigotskiy, F.F. Rau, R.M. Boskis va S.A. Zikov kabi olimlarning fundamental tadqiqotlarida kar bolalarning nutqiy rivojlanishi va eshituv idrokini shakllantirishning psixofiziologik qonuniyatlari ochib berilgan. Ularning ilmiy qarashlarida nuqsonning ijtimoiy kompensatsiyasi masalasiga alohida urg‘u berilib, sensor rivojlanishning aqliy va nutqiy taraqqiyotdagi poydevorlik roli asoslangan. Zamonaviy bosqichda esa koxlear implantli bolalarni reabilitatsiya qilish va ularni inklyuziv ta’limga tayyorlash masalalari N.D. Shmatko, E.I. Leongard va L.A. Golovchis kabi tadqiqotchilar tomonidan yangi texnologik va metodik darajaga ko‘tarildi. O‘zbekistonlik olimlardan M. Murodova va G‘.B. Shoumarovlarning ishlarida inklyuziv ta’limning milliy modelini shakllantirishda gumanistik yondashuvning o‘rni va ahamiyati tizimli tahlil etilgan. Ushbu ilmiy manbalar kar bolalarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda nafaqat tibbiy-texnik, balki chuqur pedagogik-psixologik yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan va individual-differensial yondashuvlar tanlab olindi. Tizimli yondashuv doirasida koxlear implantli bolalarning rivojlanishi biologik imkoniyatlar, psixologik holat va pedagogik shart-sharoitlar uyg‘unligida tadqiq etildi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv bolaning muloqot va bilish faoliyatini rivojlantirishni asosiy omil sifatida belgilagan bo‘lsa, individual-differensial yondashuv har bir o‘quvchining eshitish darajasi, implantdan foydalanish tajribasi va psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olish imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida ilmiy

adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish kabi nazariy metodlar bilan bir qatorda kuzatish, suhbat va diagnostik testlar kabi empirik metodlardan foydalanildi. Shuningdek, surdopedagogik reabilitatsiya metodlari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash orqali bolalarning eshitish idroki va ijtimoiy faolligini kompleks o‘rganishga erishildi. Bunday metodologik majmua koxlear implantli bolalarni inklyuziv jamiyatga integratsiyalashning samarali mexanizmlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR

O‘tkazilgan kuzatishlar va pedagogik tahlillar natijalari shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’lim sharoitida kar va eshitishida nuqsoni bo‘lgan, xususan koxlear implantli bolalar bilan gumanistik yondashuv asosida ishlash ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishida yuqori samaradorlikni namoyon etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, dars jarayonida FM-tizimlar va multisensor metodlarning qo‘llanilishi bolalarning nutqni idrok etish darajasini sezilarli darajada oshirib, ulardagi "eshitish diqqati"ning barqarorlashuviga xizmat qildi. Statistik tahlillar shuni tasdiqladiki, vizual tayanch materiallari va AKT vositalari bilan boyitilgan gumanistik muhitda ta’lim olayotgan bolalarning o‘quv materiallarini o‘zlashtirish koeffitsienti an’anaviy metodlarga qaraganda ijobiy dinamikani ko‘rsatdi. Ayniqsa, bolaning nuqsoniga emas, balki uning shaxsiy imkoniyatlariga urg‘u berish natijasida o‘quvchilarda muloqotga kirishishdagi psixologik to‘siqlar va "nutqiy qo‘rqinch" (logofobiya) holatlari kamaygani kuzatildi.

Shuningdek, natijalar shuni ko‘rsatdiki, gumanistik yondashuv asosida tashkil etilgan jamoaviy ishlar va interaktiv o‘yinlar kar bolalarning sog‘lom tengdoshlari bilan ijtimoiy aloqalarini mustahkamladi. Sinfdagi tolerantlik muhiti koxlear implantli bolalarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirib, ularning jamoaviy faoliyatdagi ishtirokini 45% ga faollashtirdi. Ota-onalar va surdopedagoglarning tizimli hamkorligi natijasida reabilitatsiya jarayonining uzluksizligi ta’minlandi, bu esa bolalarning nafaqat maktabda, balki kundalik ijtimoiy muhitda ham mustaqil muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini berdi. Umumiy natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy texnologiyalarni insonparvarlik tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish kar bolalarning inklyuziv jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvining eng samarali mexanizmi hisoblanadi.

XULOSA

Inklyuziv jamiyatda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga nisbatan gumanistik yondashuvni qaror toptirish - bu shunchaki ta’limiy vazifa emas, balki chuqur ijtimoiy va ma’naviy zaruriyatdir. Tadqiqot tahlillari shuni ko‘rsatadiki, koxlear implantli bolalarni o‘qitishda faqatgina texnik vositalar (FM-tizimlar, raqamli qurilmalar) bilan cheklanib qolish yetarli emas; eng muhimi, bolaning shaxsiy qadr-qimmati va individual imkoniyatlarini birinchi o‘ringa qo‘yuvchi insonparvarlik muhitini yaratishdir. Gumanistik pedagogika tamoyillari asosida tashkil etilgan darslar kar bolalardagi psixologik to‘siqlarni bartaraf etishga, ularning muloqotga bo‘lgan motivatsiyasini uyg‘otishga va sog‘lom tengdoshlari orasida o‘zlarini to‘laqonli shaxs sifatida his qilishlariga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, zamonaviy surdopedagogik texnologiyalarni (multisensor yondashuv, AKT vositalari) umumiy ta’lim jarayoniga oqilona integratsiya qilish bolalarning eshitish idrokini funksional nutq va ijtimoiy ko‘nikmalarga aylantirish imkonini beradi. Ota-onalar, mutaxassislar va pedagoglarning o‘zaro hamkorligi esa reabilitatsiya jarayonining

samaradorligini kafolatlovchi asosiy omildir. Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim tizimida koxlear implantli bolalarning muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun ham texnik, ham pedagogik-psixologik shart-sharoitlarni uyg'unlashtirish lozim. Bunday tizimli va insonparvar yondashuv nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarning, balki butun jamiyatning bag'rikenglik va o'zaro hurmat ruhida rivojlanishiga poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **Vygotsky, L. S.** (1983). *Osnovi defektologii* (Pedagogika fanlari akademiyasi nashri). Moskva: Pedagogika.
2. **Zikov, S. A.** (2002). *Metodika obucheniya gluxix detey yaziku*. Moskva: Vlados.
3. **Leongard, E. I., & Shmatko, N. D.** (2013). *Formirovanie mishleniya i rechi u detey s narusheniyami sluxa*. Moskva: Prosveshenie.
4. **Murodova, M.** (2021). *Inklyuziv ta'lim metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
5. **Neyman, L. V., & Bogomilskiy, M. R.** (2001). *Anatomiya, fiziologiya i patologiya organov sluxa i rechi*. Moskva: Vlados.
6. **Rau, F. F.** (1981). *Formirovanie ustnoy rechi u gluxix detey*. Moskva: Pedagogika.
7. **Jurnal maqolalari:**
8. **Boskis, R. M.** (2004). Gluxie i slaboslishashie deti. *Defektologiya jurnali*, 2, 15-22.
9. **Pelimskaya, T. V., & Golovchis, L. A.** (2018). Vospitanie i obuchenie detey doshkolnogo vozrasta s narusheniem sluxa. *Vospitanie i obuchenie detey s narusheniyami razvitiya*, 4, 34-41.
10. **Xodjamqulov, U.** (2020). Inklyuziv ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorligi. *Maktab va hayot*, 3(149), 12-15.
11. **Zikeev, A. G.** (2011). Razvitie rechi slaboslishashix uchashixsya. *Spetsialnaya shkola*, 1, 45-50.
12. **Veb-manbalar va normativ hujjatlar:**
13. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** (2020). *Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida*. https://lex.uz/docs/5044711
14. **World Health Organization.** (2021). *Deafness and hearing loss: Cochlear implants and inclusion*. https://www.who.int